

Ломакін Г.І.

здобувач,

*Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди*

НАУКОВІ ПІДХОДИ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПЕРЕБІГУ ЖИТТЄВИХ І ВІКОВИХ КРИЗ СЕРЕДНЬОГО ВІКУ

Особливостями перебігу вікових психологічних проблем, виникаючих у людей, переживання ними особистісних життєвих криз науковці займаються з давніх часів але ці питання ще не стали предметом глибоких наукових досліджень та не надто розроблені у психологічній науці.

Існують певні розбіжності щодо підходів та періодизації вікових криз, їх виникнення та перебігу, впливу на розгортання у часі життєвих сценаріїв та перспектив людини. Це пов'язано, перш за все, з тим, що сучасне суспільство характеризується наростаючою стресогенністю: швидко розвиваються нові соціальні відносини, збільшується темп життя, інформаційне навантаження, йде повним ходом всесвітня глобалізація та урбанізація. Це, з одного боку, приводить до поліпшення якості, покращення умов і збільшення середнього віку життя людини, але разом з цим виникає і величезна кількість стресових ситуацій, психологічних проблем, пов'язаних з необхідністю адаптуватися до мінливих умов навколишнього середовища, соціальних катаклізмів (девальвації звичних цінностей, нестабільності суспільних структур, хвороб XXI століття, економічних та національних протистоянь тощо). Спостерігається неухильне зростання кількості людей, що випробовують кризи та переживають стрес.

Наукові підходи до вікової періодизації розвитку людини у різних дослідників будуються на основі різних ознак. Так в основу вікової періодизації В. Бунак покладає морфологічні та фізіологічні зміни; Е. Еріксон розглядає за психосоціальними ознаками; співвідношенням соціальної ситуації розвитку та новоутворень (структури особистості, свідомості) обґрунтовані у працях Л. Виготського, Р. Немова; місцем у системі суспільних відносин та провідним видом діяльності у О. Леонтьєва, С. Рубінштейна, В. Давидова, Д. Ельконіна; співвідношенням з етапами соціалізації вікова періодизація розглядається у працях А. Мудрика, Ю. Василькова, Л. Мардахаєва та інші.

Так за Е. Еріксоним кожен віковий етап має свою точку напруження (кризу), породжену конфліктом розвитку «Я»-особистості, де людина стикається з проблемою відповідності внутрішніх і зовнішніх умов існування. Кожна наступна стадія є потенційною кризою внаслідок радикальної зміни перспективи, критичним періодом підвищеної вразливості та збільшених потенцій. Потреба бути самим собою в очах значущих інших і у власних очах визначає рушійні сили розвитку, а протиріччя між ідентичністю і самоідентичністю зумовлюють кризи та напрям розвитку на кожному віковому етапі. Саме кризи зумовлюють внутрішньо-особистісні зміни: перебудову свідомості, несвідомі враження, інстинкти, ірраціональні тенденції – усе те, що породжує внутрішній конфлікт, неузгодженість психологічної цілісності [4].

За визначенням професора В. Мухіної, розвиток особистості опосередкований системою суспільних відносин та здійснюється в процесі виховання та засвоєння людиною основ матеріальної та духовної культури. Б. Ананьєв характеризує розвиток особистості якісними змінами, появою новоутворень, нових механізмів, нових процесів та нових структур. Перехід до наступного етапу, за Б. Ананьєвим, відбувається у формі криз, що характеризуються різкими психологічними змінами [7].

Отже кризи постають водночас як загроза для особистості, так і як можливість для її росту. Це складний психологічний феномен індивідуального життя людини, який має ряд особливостей. Під час кризової ситуації порушується вся система самоорганізації, в якій індивід потрапляє у ситуацію, де панують переважно негативні емоції, які гальмують і створюють труднощі для пошуку основної суперечності життя. Неминучими є не самі кризи, а якісні зрушення у розвитку [1, 2]. Тобто, психологічна криза є внутрішнє порушення емоційного балансу, виникаюче під впливом загрози, створюваної зовнішніми обставинами. Вікові кризи зумовлені, насамперед, руйнуванням звичної соціальної ситуації розвитку і виникненням іншої, яка більш відповідає новому рівню психологічного розвитку. Форма, тривалість і гострота перебігу вікових криз може помітно відрізнятися в залежності від індивідуально-типологічних особливостей людини, соціальних і мікросоціальних умов, особливостей виховання в сім'ї, педагогічної системи в цілому. Кожна вікова криза – це і зміна світогляду людини, і зміна її статусу по відношенню як до суспільства, так і до самої себе. На період дорослості (зрілості, 25 – 55-(60) років), що характеризується тенденцією до досягнення найвищого розвитку духовних, інтелектуальних і фізичних

здібностей людини, припадають три кризи: перша, коли людина вступає до дорослого життя, друга припадає на середину життя і третя виникає наприкінці дорослості [3]. Сутність кожної з них – вибір з двох альтернатив вирішення вікових завдань розвитку. Криза є зіткненням двох реальностей: психічної реальності людини з її системою світогляду, патернами поведінки – і тієї частини об'єктивної дійсності, яка суперечить її попередньому досвіду [7]. Психологія дорослих людей зовсім інша ніж дитяча, у ній життєвий досвід минулого, теперішнього та майбутнього взаємопов'язані і не можуть існувати одне від одного і чим доросліше людина, тим тісніші ці зв'язки. Майбутнє дорослої людини завжди орієнтовано на минулий досвід і роблячи з нього доцільні висновки, вона приймає рішення стосовно дій у майбутньому. В силу багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів дослідити кризи розвитку дорослого життя людини досить складно. Дослідження під керівництвом Б. Ананьєва, Б. Братуся, В. Слободчикова та інших, дозволили стверджувати, що за межами дитинства розвиток відбувається не лінійно, а навпаки складно та суперечливо [5]. Проте критичні періоди не такі різкі, як це було у підлітковому віці та не прив'язані до вікових рамок. Як правило, вони проходять більш гладко та інтеріоризовано, і менш драматично, ніж кризи дитинства.

Вікові кризи середньої зрілості характеризується тим, що людина попадає в ситуацію, в якій суб'єкт зіштовхується з неможливістю реалізації внутрішніх потреб свого життя (мотивів, прагнень, цінностей), що завжди супроводжується гострим емоційним станом, який виникає в ситуації зіткнення особистості з перешкодою на шляху задоволення найважливіших життєвих потреб, яка не може бути усуненою відомими їй з минулого досвіду засобами. Т.М. Титаренко визначає її як «тривалий внутрішній конфлікт з приводу життя в цілому, його сенсу, головних цілей та шляхів їх досягнення. Переживання людиною кризи тісно пов'язане зі ступенем усвідомлення кризового стану» [8]. Життєва (вікова) криза – це період, протягом якого змінюється спосіб детермінації процесів розвитку, життєвих задумів, отримує інший напрям траєкторія життєвого шляху [6; с. 241].

Отже вікові кризи є особливими, відносно нетривалими за часом періоди переходу у віковому розвитку до нового, якісно специфічного етапу, що характеризуються різкими психологічними змінами. Вони зумовлені насамперед руйнуванням звичної соціальної ситуації розвитку, і виникненням іншої, яка більш відповідає новому рівню психологічного розвитку людини. Форма, тривалість і гострота перебігу вікових криз

може помітно відрізнятися в залежності від індивідуально-типологічних особливостей людини, соціальних і мікросоціальних умов, особливостей виховання в сім'ї, педагогічної системи в цілому. Кожна вікова криза – це і зміна світогляду людини, і зміна його статусу по відношенню як до суспільства, так і до самої себе.

Людина, що не пододала наслідки кризи, починає деградувати, і це може бути алкоголізм, наркоманія чи невроз, психосоматичне захворювання, іноді стагнація життєвої установки і небажання змін. У таких людей формується феномен «безпорадності», який проявляється у відмові від пошуків і зусиль при вирішенні будь-якої нової задачі внаслідок попередніх фрустрацій.

Одним із шляхів в психосоціальной та психокорекційній роботі з людьми середнього віку є розгляд психологічних проблем індивідів через суб'єктивні елементи буття, які виражаються в таких аспектах активності людини, як інтерпретація минулого досвіду, потреби, установки, емоції, цілі і мотиви, що визначають її спрямованість і вибірковість. В процесі комплексної допомоги можлива ефективна профілактика та психокорекція невротичних, психосоматичних розладів, порушень міжособистісних стосунків та досягнення успішної реінтеграції їх у суспільство, з використанням їх особистісного та життєвого досвіду.

Практична спрямованість і перспективи цієї роботи полягають в систематизації теоретичних та практичних знань про природу, походження, механізми виникнення криз середньої зрілості, що необхідно для вирішення питань профілактики, корекції негативних наслідків впливу вікових криз на особистість з метою збереження її психологічного здоров'я та працездатності, сприянню знаходження адекватних засобів вираження людиною своєї індивідуальності, а також успішному професійному становленню тощо.

Список використаних джерел:

1. Адлер А. Практика та теорія індивідуальної психології. – М., 1995. – 270 с
2. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания.– Л.: Изд-во. Ленинград. ун-та, 1968. – 339 с.
3. Братусь Б.С. К проблеме развития личности в зрелом возрасте. Вестн. Моск. ун-та, сер. 14, психология, 1980., № 2, с. 3-12.
4. Варій М. Й. Загальна психологія. Навчальний посібник / 2-ге видан., випр. і доп. – К.: «Центр учбової літератури», 2007.– 968 с.
5. Виготский Л.С. Проблема возраста // Собрание сочинений : В 6 т. – М., 1984 (б) – Т.4 – С. 244-269.

6. Кривоконь Н.І. Соціально-психологічне забезпечення соціальної роботи / Наталія Іванівна Кривоконь – [Текст]: монографія. – Харків: видавництво ФОП Олійник. 2011. – 480с.

7. Малкина-Пых И.Г. Возрастные кризисы взрослости / Ирина Германовна Малкина-Пых – М.: Изд-во Эксмо, 2005. – 416 с.

8. Титаренко Т. Життєві кризи: технології консультування. Перша частина / Тетяна Титаренко.– К.:Главник, 2007. – 144с.

Повалій Л.В.

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,

Інститут проблем виховання

Національної академії педагогічних наук України

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ ВЗАЄМИН

Категорія взаємин є однією з ключових у психолого-педагогічній науці. У психологічному словнику взаємини або міжособистісні взаємовідносини (ми вважаємо ці поняття за синонімічні) визначаються як суб'єктивні зв'язки між людьми, які виникають в результаті фактичної взаємодії представників різних соціальних груп [6, с.21]. Взаємини ґрунтуються на певних спонуках (інтерес, розуміння необхідності взаємин, співробітництво, спілкування тощо) і включають ті або інші дії (мову, дії, міміку, жести й т.п.), емоції й почуття (задоволеність спілкуванням, симпатії, антипатії, взаємну прихильність, позитивні й негативні емоції), пізнання (сприйняття іншого, мислення, уяву), волю (витримку при відсутності взаєморозуміння, володіння собою у випадку конфлікту, надання допомоги у важкій ситуації). Взаємини формуються не лише в процесі безпосередніх відносин і спільної діяльності людей, впливаючи на їхній хід і результати, але й через їхнє особистісне ставлення до інших індивідів, самого себе.

Взаємовідносини є суб'єктивним зв'язком, який існує між людьми в соціальних групах та обов'язково передбачають взаємність, існування відповідного ставлення. Вони бувають діловими, дружніми, офіційними, особистими. Здатність створювати і підтримувати добрі взаємовідносини з оточуючими є однією з найважливіших складових активного способу